Gecsényi Lajos
Zsákutcában. A magyar-osztrák kapcsolatépítés problémái 1945–1949*

A második világháború befejezését követően lassan normalizálódó mindennapi életben, bár a győztes nagyhatalmak szigorú katonai ellenőrzése alatt álló Ausztria és Magyarország aligha gondolhatott hivatalos kapcsolatok kialakítására, a háború utolsó hónapjaiban osztrák földön rekedt sok tíz ezer polgári és katonai menekült, a koncentrációs táborok foglyai gondozásának, sürgős hazaszállításának a megszervezése, nem is szólván az Ausztriába hurcolt hatalmas vagyon megmentéséről, az első napoktól kezdve magyar érdekképviselet létrehozását indokolta Bécsben.[1] Május első napjaiban a helyükön maradt külügyes alkalmazottak és a bécsi magyar intézmények tisztviselőiből alakult ad hoc bizottság vezetői több beadvánnyal fordultak Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz és a külügyminisztériumhoz, melyekben mielőbbi intézkedést kértek a helyzet kezelésére, mindenekelőtt a menekültek

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok által támogatott K 78003 számú program keretében készült. Célja az évek óta folyó kutatások újabb eredményeinek összefoglalása. Köszönöm Gecsényi Patríciának, hogy kutatásai eredményeit rendelkezésemre bocsátotta.

[1] A második világháború végén lezajlott hatalmas menekülés/visszavonulás részleteit a mai napig nem dolgozta fel részleteiben a történetírás. Jó áttekintést ad PUSKÁS Julianna *Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k" és „56-osok" 1944-1957* című tanulmánya az Aetas 1996/2-3. számában, 67-84.

hazaszállításának megszervezésére.[2] Hosszú mérlegelés után a külügyminisztérium augusztus folyamán a Magyar Vöröskeresztet hatalmazta fel arra, hogy egy bizottságot hozzon létre az ausztriai menekültek gondozására és hazaszállítására. Tagjai közé a menekültek politikai ellenőrzésére belügyi tisztviselőket is delegáltak. A Vöröskereszt munkájának nagyságát jelezte, hogy 1945 szeptemberétől 1946 júliusáig Ausztria területéről vasúton 95.000 embert szállított haza és ezenközben további 239.000 fő átutazását biztosította Németországból és Franciaországból.[3]

Hamarosan nyilvánvaló vált az is, hogy az osztrák külügyi hivatallal történő kapcsolatfelvétel sem odázható sokáig. Ennek érdekében augusztusban Tóth Miklós miniszteri segédtitkár utazott Bécsbe, akit október végén Kriváchy Ödön miniszteri tanácsos követett. Őt bízták meg a főkonzulátus felszámolásával és egyben az érdekvédelmi feladatokkal.[4] Munkájához a főkonzulátus helyükön maradt régi konzuli és irodai tisztviselői nyújtottak segítséget. Tóth és Kriváchy,

---

[2] Magyar Országos Levéltár (=MOL) XIX-J-1-k Ausztria 1945-1964 7/a 1945-szám nélkül és 13/a 30.346/pol.1945 A beadványokat Haubert Kamilló miniszteri osztálytanácsos, egykori berlini sajtóelőadó, illetve a bécsi magyarság nevében Miskolczy Gyula egyetemi tanár, Paulinyi Oszkár főlevéltárnok, Varvasovszky László a Külkereskedelmi Hivatal kirendeltségének vezetője és Truxa Rudolf szakács írták alá.

[3] MOL P 1362 A Magyar Vöröskereszt ausztriai és németországi kirendeltségének jelentése 1946. január 1-június 30. között végzett munkájáról. 1946. július 20.

[4] MOL XIX-J-1-k Ausztria 1945-1964 13/b KüM 91/1945 eln. res., 32230/1945, 32600/1945. Kriváchy november 5-én tett bemutatkozó látogatást Karl Gruber külügyi államtitkárnál. MOL XIX-J-36-b Bécsi követség adminisztratív iratai1/b Kriváchy Ödön jelentése 1945. november 9. 14/pol/1945.

noha nem rendelkeztek diplomáciai státussal, quasi külképviseletként igyekeztek feladatukat ellátni. Megjelenésüket mind a néppárti, mind a szocialista politikusok örömmel üdvözölték. A jószomszédi kapcsolatok helyreállítása mellett ők, miként az a kormány jegyzőkönyveiből kitűnik, Magyarországot elsősorban, mint potenciális élelmiszerexportőrt vették számításba az ország közélelmezési problémáinak megoldásában.[5]

Kriváchy és Tóth 1946. január első napjaiban látogatást tettek Karl Renner államelnöknél, és a kormány tagjainál, folyamatosan kapcsolatot tartottak a külügy vezető diplomatáival. Kedvező hátteret jelentett a számukra, hogy Karl Renner már 1945 augusztusában, mind az ideiglenes kormány vezetője, egy magyar újságírónak adott nyilatkozatában – kiemelve a szociáldemokrata pártok tradicionális kapcsolatait – nyomatékkal hangsúlyozta: *„…Magyarország volt mindenkor az a szomszédunk, amellyel gazdaságilag a legjobban kiegészítettük, politikailag legjobban megértettük egymást és amellyel szellemileg a leggazdagabb kapcsolataink voltak.”*[6]

A bécsi kiküldöttektől függetlenül a budapesti kormány közvetlenül is küldött megbízottakat Ausztria nyugati

[5] Protokolle des Kabinettsrates der provisorischen Regierung Karl Renner 1945 Bd. 1. 29. April 1945 bis 10. Juli 1945 Hgb. Gertrude Enderle-Burcel, Rudolf Jerabek, Leopold Kammerhofer (Verlag Berger, Horn/Wien, 1995) 132. (1945. május 22.), 155. (1945. május 25.), 204. (1945. június 12.).

[6] www.mol.gov.hu/adatbázisok/mti; A Magyar Távirati Iroda jelentése 1945. augusztus 24. 22. kiadás *„Renner osztrák kancellár nyilatkozata a magyar sajtónak”* Az MTI felhívta a szerkesztőségek figyelmét, hogy „tekintettel a nyilatkozat fontosságára és kényes külpolitikai vonatkozására szó szerint, rövidítés vagy módosítás nélkül közöljék.”

zónáiba a menekültek helyzetének a felmérésére, a repatriálás támogatására, többnyire a Hazahozatali Kormánybizottság keretében. Így alakult meg Salzburgban, az amerikai megszállási zónában Gellért Andor kormánymegbízott irányításával egy olyan iroda, amelynek *„defakto magyar külképviseleti jellege van, mert úgy az osztrák, mint az amerikai katonai és polgári hatóságok felé hivatalosan képviseli a magyar érdekeket”*. Több esetben a menekültek közül minden megbízás nélkül léptek fel egyesek hivatalos képviselőként, főként a francia és angol zónákban.[7]

A hivatalosnak tekinthető kezdeményezések mellett spontán akciókra is sor került. Ezeknek a sorába tartozott, hogy 1945 szeptemberében Hegyeshalomban a határ két oldalán fekvő települések képviselőinek részvételével megbeszélést tartottak a határforgalom szabályairól és megállapodtak a háború előtti rendelkezések további ideiglenes alkalmazásáról. Hasonló megállapodás született a határ menti közigazgatási hatóságok vezetői között Szombathelyen 1946 januárjában. Nyilvánvalóan minden esetben azzal a céllal, hogy biztosítsák a normális mindennapi életvitelt (rokonlátogatások, határon átnyúló birtokok művelése stb.) a szétszakított területen.

Természetesen rövid időn belül megkezdődtek a gazdasági jellegű megbeszélések is, hiszen a két világháború között a két ország kiterjedt kereskedelmi kapcsolatban állt egymással, amelyek alapot adhattak a folytatáshoz. A jó ausztriai összeköttetésekkel rendelkező üzletemberek már 1945 nyarán lépéseket tettek különböző szállítási megállapodások előkészítésére. A Magyar Általános Árucsere-forgalmi Kft. képviselője Szilágyi Kálmán mérnök a

[7] MOL XIX-J-1-k Ausztria 1945-1964 23/g 33.115/pol.1945 Gondi Ferenc miniszteri titkár jelentése. 1945. December.

Magyar Általános Hitelbank támogatásával tárgyalásokat folytatott arról, hogy kompenzációs alapon bányafáért, papírért, bőrért szenet, sokféle élelmiszert szállít a szomszédos országba.[8] A megállapodást azonban felülírta a kormányzati szándék, amely figyelemmel Magyarország gazdasági helyzetére (elsősorban a jóvátételi szállításokra) az állam által meghatározott keretekben kívánta alakítani a külkereskedelmet és ennek megfelelően egy kereskedelmi egyezmény létrehozását tűzte ki célul. A folyamat közbeeső állomását jelentette 1945 késő nyarán a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium és az Osztrák Államvasutak között aláírt szerződés, amelyet a magyar szén és osztrák bányafa cseréjéről kötöttek.[9] Néhány hónappal később azután megkezdődtek a hivatalos minisztériumi tárgyalások, majd némi nehézségek árán[10] 1945 decemberében megszületett egy rövid távú kereskedelmi egyezmény,

[8] MOL XIX-J-1-k Ausztria 1945-1964 25/c 1945-szám nélkül. Feljegyzés 1945. október 15. továbbá Z 57 Magyar Általános Hitelbank Áruosztály 49. tétel.

[9] XIX-J-1-f-19 1/1a Jegyzőkönyv, Budapest, 1945. augusztus 28.

[10] Az osztrák kormány a szövetséges hatalmak segítségét kérte a súlyos bécsi élelmezési nehézségek megoldására. A magyarországi SZEB 1945 októberében és novemberében három alkalommal kereste meg a magyar kormányt, de megkeresésére minden esetben nemleges választ kapott. A jóvátételi szállítások, a rossz terméseredmények nem tették lehetővé az élelmiszerszállításokat Ausztriába, amit azonban az osztrák kormány barátságtalan lépésként értékelt. Lásd: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947*, Szerk.: FEITL István, Budapest. 2003. 88. 1945. október 10-ei ülés jegyzőkönyve, 8. napirend. Egy évvel később Josef Kraus és Hans Frenzel miniszterek személyesen utaztak Budapestre, hogy további élelmiszerszállításokról tárgyaljanak. Die Presse, 1946. november 30. 10. Fett aus Ungarn?

amely az osztrák nyersanyagok és ipari félkész-termékek szállításáért, elsősorban a magyar élelmiszerexportot aktivizálta. Lényegében ezek maradtak a meghatározó árucikkek a következő hónapokban is.

A mindennapi kapcsolatok rendezésének fontos eleme volt, hogy az esztendő végére sikerült a két ország közötti posta-távbeszélő- és távíró forgalmat újból megindítani.[11] Némileg lassabban, csak 1947 nyarán állt helyre a villanyvontatású vonatközlekedés a Bécs-Budapest vonalon.[12]

1946 januárjában, az osztrák külügyi hivatal egyik vezető tisztviselője, a magyar ügyekkel is megbízott Rudolf Seemann tanácsos látogatott Budapestre azzal a céllal, hogy tájékozódjon a hivatalos kapcsolatok felvételének lehetőségéről és a magyarországi osztrák (német) vagyont érintő egyre súlyosabb szovjet intézkedésekről megkísérelje megakadályozni az osztrák vállalatok vagyonrészeinek a Szovjetunió részére való átadását. Megbeszélései – többek között Gyöngyösi János külügyminiszterrel, Sebestyén Pál államtitkárral, Gordon Ferenc pénzügyminiszterrel, Vas Zoltánnal a Gazdasági Főtanács főtitkárával, Auer Pál kisgazda képviselővel, amerikai és magyar diplomatákkal – meggyőzték őt arról, hogy a magyarországi politikai helyzetet alapvetően a kommunisták uralják, akik a szovjet érdekeket képviselik. Ily módon nincs realitása annak, hogy bármilyen módon megakadályozzák az itteni (eredetileg) osztrák vagyonnak – a potsdami határozatok alapján – a Szovjetunió számára történő átadását.[13] Polgári politikusok,

---

[11] www.mol.gov.hu/adatbázisok/mti A Magyar Távirati Iroda jelentése 1945. december 24. *„Magyar-osztrák postaegyezmény”*.

[12] Wiener Zeitung 1947. június 10. (2) Ungarische Feststellungen.

[13] Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik. Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten. (A

kormányzati tisztviselők hiába mutattak megértést, az osztrák kívánságok iránt, más megoldásra nem nyílt lehetőség.[14]

A Seemann-jelentésben rögzített negatív benyomások és következtetések valójában megalapozták a kapcsolatokat a következő két évtized legsúlyosabb témakörében, a vagyonjogi vitában, amely magyar oldalról hamarosan hivatalosan is kiegészült az Ausztriába hurcolt magyar tulajdon restitúciójának problémájával. Az elhurcolt javak visszaszerzésének megszervezésére hozták létre a Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztosságát egy 1945. szeptember 29-én kiadott kormányrendelettel, Andaházy-Kasnya Béla vezetésével.[15] A kormány 1946. február 8-ai ülésén is nyomatékosan megfogalmazódott az igény, hogy komoly lépéseket kell tenni az elhurcolt javak visszaszerzésére. Az állásfoglalás alapján Nagy Ferenc miniszterelnök levelet írt a Szövetséges Ellenőrző

---

továbbiakban: ÖStA AdR BKA/AA) Pol.II.1946 Österreich 2 GZ 110.098 (110.135).

[14] A kormány 1946. június 18-i ülésén napirendre került a magyarországi német javakra vonatkozó postdami határozat értelmezése. A jegyzőkönyvnek azt a mondatát, hogy a *„kormány kívánatosnak látja a német vagyon fogalmának szabatos megállapítását”* azonban törölték. *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – november 15.* Szerk.: SZŰCS László, Budapest, 2003. 853. Az október 30-ai minisztertanácson Nagy Ferenc miniszterelnök és Pfeiffer Zoltán államtitkár hozzászólásaiban az aggodalom ismét hangot kapott, de a baloldali kormánytagok kategorikusan elutasították a téma megtárgyalását. Uo. 1602-1604.

[15] *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei* i.m. 28. Andaházy-Kasnyát rövid időre Millok Sándor államtitkár, majd Nyárádi (Scheidl) Miklós váltotta.

Bizottsághoz és az amerikai kormányhoz, melyben aggályát fejezte ki amiatt, hogy a megszálló hatóságok átadják az osztrák gazdaságnak az elhurcolt javakat.[16] Február 28-án Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes tette szóvá az elhurcolt vagyon kérdését.[17] A kormány gazdasági békejavaslataiban 1946 júniusában ismételten helyet kapott a probléma.[18] Ekkor úgy tűnt, hogy az osztrák fél is nyitott a kérdés rendezésére, oly annyira, hogy az Osztrák Nemzeti Bank hajlandónak mutatkozott rövid lejáratú hitelt nyújtani az elhurcolt értékek hazaszállítására.[19]

Röviddel Seemann látogatása után az Ausztriai Szövetséges Ellenőrző Tanács engedélyével Budapestre érkezett Ausztria nem hivatalos képviselője, Meinrad Falser követségi tanácsos. Ez, a diplomáciai kapcsolatok 1938-ban bekövetkezett megszűnése után, egy új korszak kezdetét jelezte. Májusban Bécsben is elfoglalta hivatalát, mint a felszámolás alatt álló főkonzulátus vezetője dr. Bartók László követségi tanácsos, aki korábban a zágrábi követségen teljesített szolgálatot. A két diplomata működése jogilag még mindig nem jelentette a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, ámde további lépés volt a normalizálás felé

[16] *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei* i.m. 194.

[17] Uo. 214.

[18] Uo. 849-850. *„Az elhurcolt javak a magyar nemzeti vagyon igen tekintélyes hányadát jelentették. Ezek nélkül Magyarország minden hősies erőfeszítése ellenére sem képes arra, hogy magát trianoni szinten is egy nemzedéken belül felépítse. Ezek nélkül Magyarország a forrongó nyomor országa lesz, így a restitucióhoz dunavölgyi, sőt európai érdek is fűződik. A kormány kéri az elhurcolt javak visszaadását, a felhasznált dolgokért pedig kártérítést kér."*

[19] Die Presse 1946. június 22. (2.) Schillingkredit für Ungarn.

vezető úton.[20] Noha a magyar külügy azonnal kezdeményezte a hivatalos kapcsolat-felvételre vonatkozó engedély beszerzését, a magyarországi SZEB szovjet elnökének időhúzó magatartása következtében – a megkereséseket Szviridov altábornagy válaszra sem méltatta – két esztendőbe telt, amíg a szükséges hozzájárulásról döntés született. Jelen pillanatban a szovjet források ismeretének hiányában csak feltételezhető, hogy az időhúzás hátterében a magyar kormány politikai presztízse erősödésének megakadályozása állt. *„…a figyelmes szemlélő számára minden további nélkül világos, hogy a megszálló hatalom Magyarország további közeledését a Nyugat felé nem nézi szívesen és mesterkedéseivel mindent megtesz annak érdekében, hogy megakadályozza, vagy legalábbis lassítsa azt. Mindez megfigyelhető a politikai, a kulturális és a gazdasági élet különböző területein is. Minden eszközzel késleltetik a hivatalos külképviseleti hatóságok felállítását, minden lehetséges ürüggyel meghiúsítják, vagy megnehezítik a kimagasló magyar személyek nyugati utazásait”* – írta Falser tanácsos egy 1946 májusában kelt jelentésében.[21] Tény az is, hogy az ausztriai Szövetséges Ellenőrző Tanács szovjet apparátusának tagjai, majd a szovjet külképviselet vezetői

[20] Bartók 1946 júliusában a következőket írta Gyöngyösi János külügyminiszternek: *„Bécsi misszióm hatalmas feladat elé állított. Egy teljesen szétesett, mondhatnám lezüllött külképviseletet kell alapjában megszerveznem…”* MOL XIX-J-36-a Bécsi követség iratai 6/főnöki/1946.

[21] A szovjet kormány már 1943 folyamán jelezte az angol diplomatáknak, hogy ellenzi a háború után Ausztria és Magyarország közeledését és egy dunai konföderációban való részvételét. Lásd Gerald STOURZH: *Um Einheit und Freiheit. Staatsvertag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945-1955.* 5. Durchgesehene Auflage 2005. Wien, Böhlau 11-27. passim.

kezdettől fogva figyelemmel kísérték a Bécsben működő magyar diplomaták működését, akik változó rendszerességgel látogatták őket. A rendezés elhúzódása az osztrák külügyi hivatalban kevés megértésre talált, mi több fokozódó türelmetlenséget váltott ki, ami azzal fenyegetett, hogy a hivatalos kapcsolatok befagynak.

Bartók kinevezése és egy esztendős működése fordulatot hozott a követség munkájában. Noha csupán egy diplomata beosztottja volt széleskörű kapcsolatokat épített ki mind a külügyi hivatallal, mind a nagyhatalmak képviseleteivel. Ő maga így írt erről: *„Bécsi misszióm hatalmas feladat elé állított. Egy teljesen szétesett, mondhatnám lezüllött külképviseletet kellett alapjában megszerveznem, az épület javítási munkálatait helyes vágányra terelnem és egy komoly politikai hírszolgálatot szerveznem."*[22]

1947 márciusában a szövetséges hatalmak képviselőinek engedélyével végül mindkét kormány úgynevezett *„politikai képviseletté"* alakíthatta bécsi és budapesti irodáit. Egy esztendővel később pedig követségi szintre emelhették a külképviseleteket, amelyeket azonban továbbra is ügyvivői beosztású diplomaták vezettek.[23]

Az ellentmondásos helyzetben az is jellemző volt, hogy a normalizálódás folytatásaként 1946 és 1947 folyamán a történelmi hagyományok, a két világháború közötti kapcsolatok bázisán, folyamatos személyes érintkezés alakult ki a különböző magas rangú – részben sok éves

[22] MOL XIX-J-36-a Bécsi követség iratai 6/főn./1946 Bartók levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. 1946. július 4.

[23] Bartók 1947. március 14-én nyújtotta át megbízólevelét, mint a *„politikai képviselet"* vezetője. Utóda Garzuly József, immár a követség ügyvivői beosztású vezetőjeként éppen egy esztendővel később.

korábbi ismeretséggel rendelkező – politikusok, közigazgatási vezetők és szakemberek között.[24] A Budapestre küldött diplomáciai misszióvezetők, Falser tanácsost követően Paul Wilhelm-Heininger, Stefan Verosta majd Olivier Resseguier, valamennyien maguk is közelebbi-távolabbi rokoni kapcsolatokkal rendelkeztek Magyarországon.[25] A külügyminisztérium első magyar referense Rudolf Seemann 1942-1945 között egy magyar érdekeltségű vállalatnál dolgozott.

Karl Gruber külügyminiszter 1945 decemberében, a Leopold Figl vezette kormány megalakulásakor javasolta, hogy a kormánynyilatkozat tartalmazza a jó szomszédságra történő utalást a környező államokkal, különösen pedig hangsúlyozza a jó gazdasági kapcsolatok fontosságát Magyarországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával.[26] 1946 márciusában egy újságíró kérdéseire adott írásos válaszában

[24] Jól példázták ezt, amikor Gulácsy György belügyi államtitkár és Sólyom László budapesti rendőrfőkapitány 1946. januári bécsi látogatásakor a tiszteletükre adott vacsorán megjelent Figl kancellár, Helmer belügyminiszter, Gruber külügyminiszter, Graf államtitkár. Rónai Sándor kereskedelmi minisztert októberben fogadta Renner köztársasági elnök, Figl kancellár és Schärf alkancellár, Körner bécsi polgármester. Novemberben Figl kancellár Mariazell környékén szervezett zergevadászatra hívta meg Nagy Ferenc miniszterelnököt. MOL XIX-J-36-a Bécsi követség iratai 17/főnöki/1946 Bartók László levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. 1946. november 8.

[25] Wilhelm-Heininger anyai ágon magyar származású volt, Verosta kitűnően beszélt magyarul, a felesége magyar volt, Resseguier ősei között magyar arisztokraták voltak.

[26] Protokolle des Ministerrates der Zweiten Republik Kabinett Leopold Figl I. 20. Dez. 1945 bis 8. Nov. 1949 Bd. 1. (Verlag Österreich 2004) 4. old. 1945. december 20.

kijelentette, hogy Ausztria szándéka a hagyományos jószomszédi kapcsolatok helyreállítása, miként az a világháború előtt is volt.[27] Gyöngyösi János külügyminiszter 1946. május 26-án írt levelet Grubernek, amelyben aláhúzta a kapcsolatok minden irányú elmélyítésének fontosságát, mint a demokratikus Duna medencei térség felépítéséhez nélkülözhetetlen feltételt.[28] Néhány héttel később a minisztertanács ülésére készített előterjesztése az egykori Osztrák-Magyar Monarchia országainak egymásra utaltságát emelte ki, hangsúlyozván: *„annyira egymásra vannak utalva, hogy szoros baráti együttműködésük nélkül boldogulásuk nem lehetséges.”*[29] Ezekre rímelt szeptemberben Grubernek a United Press tudósítójának adott nyilatkozata, amelyben kifejtette, hogy a Duna térség államai egy geopolitikai egységet képeznek és minden zavar ebben a viszonyban az évszázados gazdasági és kulturális megzavaráshoz vezet.[30]

Ha lassan is, de előrehaladtak a tárgyalások a polgári és bűnügyi jogsegély-egyezményekről[31], a határ mentén létező kettősbirtokok műveléséhez nélkülözhetetlen kishatár-

[27] ÖStA AdR BKA/AA Kabinett Minister Gruber 266/K/1946 – Gruber válaszai Eugen von Irinyi az Universal-Korrespondenz kiadója és főszerkesztője kérdéseire.

[28] MOL XIX-J-1-j Ausztria 1945-1964 IV. 26. KüM 45/pol.res./1946.

[29] Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. i.m. 851.

[30] MOL XIX-J-1-a Békeelőkészítő osztály iratai IV. 42. 353-356. Bartók követ jelentése 1946. szeptember 12. (106/1946).

[31] Ezt először Ries István igazságügy-miniszter kezdeményezte egy Josef Gerő miniszterrel tartott rövid bécsi találkozó alkalmával 1946 májusában. Wiener Zeitung 1946. május 19.(1) Der ungarische Justizminister in Wien. 1947. november 17-én ugyan parafálták a szöveget, az aláírása viszont elmaradt és csak a hatvanas években került ismét napirendre.

forgalmi helyzet rendezéséről, a közös határállomások használatáról. 1946 októberében Molnár Erik népjóléti miniszter megbeszéléseket kezdeményezett a kölcsönös érdeklődésre számot tartó társadalombiztosítási kérdésekről.[32] 1947-ben több egyezménytervezetet – köztük a legjelentősebb kishatárforgalmi megállapodást – már parafáltak. Megállapodás született arról is, hogy az ún. pozsonyi hídfőhöz tartozó községeknek (amerre a régi bécsi országút haladt) a párizsi békeszerződés alapján Csehszlovákiához történt átcsatolását követően közvetlen közúti összeköttetést létesítsenek a hegyeshalmi-nickelsdorfi közút kiépítésével.[33] A magyar kormány 1947 novemberében jegyzékben kezdeményezte az 1945 áprilisában működését beszüntetett grazi konzulátus újbóli megnyitását.[34]A kapcsolatoknak ezt a fázisát, ha korlátozott módon is, de feltétlen pozitív szakaszként értékelhetjük.[35]

---

[32] MOL XIX-J-l-k Ausztria 1945-1964 9/a KüM 70278/7/1946.

[33] Lásd: *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez. 1945-1956.* Válogatta, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta GECSÉNYI Lajos (Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007) című kötet 41. sz. dokumentumát. (140.) A két ország között kialakult feszültség következtében az összekötő út 1949 októberéig nem került átadásra. Lásd: MOL XIX-A-83-a-1949-311/10 Minisztertanácsi előterjesztés.

[34] MOL XIX-J-1-j Ausztria 1945-1964 II/13 KüM 005132/1955.

[35] Az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján megjelent ausztriai tanulmánykötetben (*Die ungarische Revolution und Österreich 1956* Hgb. Von Ibolya MURBER und Zoltán FÓNAGY, Czernin Verlag, Wien) Martin Pammer ezzel szemben egybe mossa és negatívan ítéli meg az 1946-1956 közötti évtizedet, nem érzékelvén az 1947/1948-ban bekövetkezett törést. (i.m. 132.).

A legjelentősebb elmozdulás a normalizálás folyamatában természetszerűen a gazdasági kapcsolatok terén született. 1946. december 21-én Szilágyi Mihály a Kereskedelmi Minisztérium tanácsosa és Karl Gruber külügyminiszter által jóváhagyott megállapodásoknak megfelelően 1947. március 11-én fizetési,[36] majd 1948. június 3-án árucsere egyezményeket írtak alá. A tárgyaláson megállapodás született az 1926-os kishatárforgalmi szerződés további fenntartásáról, a magyar területen lévő osztrák vámhivatalok és vasútállomások működéséről, a korábbi állategészségügyi egyezmény érvényességéről. Az árucsere egyezmény rögzítette egy kormányközi vegyes bizottság létrehozását is, amely három havonta az aktuális gazdasági együttműködés kérdéseit volt hivatva megtárgyalni.[37] A fizetési egyezmény az elvi kérdéseket tekintve majd 15 esztendőn át a kereskedelmi kapcsolatok keretéül szolgált.

A kedvezően alakuló viszony fényében egy esztendőn át visszatérően több-kevesebb zavart okoztak Sopronnal kapcsolatosan a burgenlandi politikusok által megfogalmazott igények, amelyek a saint-germain-i békeszerződésre hivatkozva követelték a város átadását Ausztriának. A vita nem csak az osztrák sajtóban kapott nyilvánosságot, de napirendre került az osztrák parlamentben és a magyar kormány vezetői is állást foglaltak a kérdésben. Összességében a vita azonban nem befolyásolta érdemben az államközi viszony alakulását.[38]

---

[36] MOL XIX-J-1-f Lejárt nemzetközi szerződések. Ausztria 2.

[37] MOL XIX-J-l-f Lejárt nemzetközi szerződések. Ausztria 2/1 Melléklet. és uo. XIX-A-83-a-1947-197 A minisztertanács jegyzőkönyve 1947. aug. 21. 9. napirend.

[38] A kérdést önállóan *Régi álom új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron megszerzésére 1945/1946-ban* című

Mindent összevetve hosszú időn át úgy tűnt, hogy a megváltozott világpolitikai helyzet ellenére a két ország között sikerül helyre állítani a korábbi politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatrendszert.

A rendezési folyamat, a demokratikus berendezkedésű államok között szokásos viszony továbbfejlesztése azonban 1947 őszétől mindinkább akadozni látszott. Ebben nyilvánvalóan nem Ausztria korlátozott szuverenitása, hanem a nemzetközi helyzet változása, a nagyhatalmi ellentétek kiéleződése, a Kominform megalakulását követően kibontakozó hidegháborús propaganda és mindenekelőtt a kommunisták magyarországi befolyásának erősödése játszottak szerepet.

A magyar belpolitikai életben a polgári pártokkal szemben fokozódó kommunista nyomás, legfőképpen Nagy Ferenc miniszterelnök eltávolítása 1947 májusában, az osztrák politikusok körében mind nyomasztóbb érzéseket keltett. Annál is inkább, mert a magyarországi események az osztrák kommunisták 1947. május végi puccskísérlete fényében félelmetes párhuzamnak látszottak.[39] Bartók László ügyvivő június 2-án azt jelentette Budapestre, hogy az osztrák sajtó szerint a baloldali pártok tönkre akarják tenni a Kisgazda Pártot, miután a Szovjetunió tiszta lapot akar teremteni a megszállás remélt vége előtt.[40]

A magyar oldalon meginduló bezárkózás következményeként hónapok múltán a korábban elfogadott

---

tanulmányomban dolgoztam fel a Soproni Szemle 2012. 2. számában.

[39] Lásd Adolf SCHÄRF (ebben az időben a Szocialista Párt elnöke és parlamenti frakcióvezetője) emlékezését: *Österreichs Erneuerung 1945-1955. Das erste Jahrzehnt der zweiten Republik*. Wien, 1955. 160-163.

[40] MOL XIX-J-1-j Ausztria 1945-1964 IV. 26. 232/pol.res./1947.

egyezmény-tervezetek aláírása tolódott, az újabbak előkészítése lekerült a napirendről.[41] 1948. április végén Hajdú Gyula igazságügyi államtitkár eredmény nélkül sürgette a bűnügyi jogsegély egyezményről szóló tárgyalások felgyorsítását.[42] Elakadtak a legégetőbb kérdésben, az elhurcolt magyar javak visszaszolgáltatása ügyében tervezett megbeszélések is, noha ezek menetrendjéről 1948. szeptember végére egy szerződéstervezetet is készített a pénzügyminisztérium.[43] Ezt azonban a minisztertanács már napirendre sem tűzte.

Fokozatosan változás állt be az államhatáron. 1946 őszéig a határ legálisan és illegálisan különösebb nehézségek nélkül átjárható volt. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1946. november 12-ei ülésén Worms tábornok, amerikai bizottsági tag tette szóvá, hogy a magyar határőrség nem akadályozza meg az illegális határátlépéseket, nevezetesen a zsidók palesztinai kivándorlását. Szviridov altábornagy, mint a bizottság elnöke, válaszában hangsúlyozta, hogy a magyar határőrség megerősítése folyamatban van és az ausztriai szovjet katonai hatóságok is minden segítséget megadnak az illegális határátlépők feltartóztatásához és visszaküldéséhez.[44] 1946 decemberének utolsó napjaiban a

---

[41] Egy 1951 májusában Molnár Erik igazságügyi miniszter által aláírt feljegyzés az Ausztriával kötendő polgári jogsegélyegyezményt politikailag nem kívánatosnak, gyakorlati szempontból szükségtelennek nevezte. *Iratok 1945-1956* i. m. 57. számú dokumentum. (178-179.).

[42] *Iratok 1945-1956* i. m. 45. számú dokumentum (150-151.).

[43] MOL XIX-J-1-k Ausztria 1945-1964 23/g KüM 43.796/1948 (44207 és 44680).

[44] *A magyarországi SZEB*… i. m. 255. 1947. áprilisában Edgcumbe tábornok, angol bizottsági tag levélben sürgette a határvédelem megerősítését, miután szerinte fél év alatt 6.000 ember ment át Ausztriába.

Határőrség vezérkari főnöke rövid időre jelentős fegyveres erőket vezényelt a határra, hogy megakadályozzák az összeesküvéssel vádolt polgári politikusok menekülését.[45] Olykor a csempészek ellen mindkét fél fegyverrel is fellépett[46], de az országból menekülő civilekkel szemben ilyenre csak egyes *„kivételes"* alkalmakkor került sor. A fenyegető változások egyik előjele volt, hogy 1947 novemberében a magyar határőrség tüzet nyitott és minden ok nélkül agyonlőtt két menekülő budapesti fiatalembert.[47] Az osztrák csendőri szervek tudomást szereztek arról is, hogy a magyar határőrség szigorú tűzparancsot kapott. 1948. január 12-én éjféltől a régi magyar útlevelek érvényüket vesztették, így a külföldön élő magyar állampolgárok mozgása – kivéve a hazatérést – gyakorlatilag lehetetlenné vált.[48] Politikailag intő jel volt, hogy 1948. március 5-én a minisztertanács ülésén a polgári jogsegély egyezmény aláírásáról szóló eszmecserében – különösebb magyarázat nélkül – Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, a legszűkebb kommunista vezetés tagja határozottan

[45] MOL XIX-B-10-IV-1 57-7915/1946 *„Jelentem* – írta a vezérkari főnök – *hogy a katonapolitikai osztály egy összeesküvő politikai társaság felszámolását kezdette meg. Az összeesküvő társaság felgöngyölítése folytán a politikai bűnösöknek feltehetőleg Ausztria felé való menekülési szándékukkal kapcsolatban szükségessé vált az osztrák viszonylatú határrészen a fokozott határszolgálat bevezetése és az ottani határvadász alakulatok megerősítése."* 1946. december 28.

[46] Osztrák pénzügyőrök 1947. január 16-án éjjel a magyar határvonal közelében agyonlőtték H. V. kisnardai lakost, aki lúgkövet csempészett. (MOL XIX-J-l-k Ausztria 29/e KüM 101.157/1945).

[47] Lásd *Iratok 1945-1956* i.m. 40. számú dokumentumot. (138-139.).

[48] MOL XIX-J-1-k Ausztria 1945-1964 29/b KüM 10701/1948.

ellenezte az egyezmény miniszteri szintű aláírását. A két héttel későbbi kormányülésen Gerő ismételten hasonló értelemben szólalt fel, amire Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes az aláírás elhalasztását indítványozta.[49] Hiábavaló volt az osztrák delegáció igyekezete, amellyel a gazdasági vegyes bizottság március 19-én lezárult ülésszakán kiemelten hangsúlyozták a kishatárforgalmi egyezmény és a jogsegély egyezmény aláírásának és az összevont vám- és határőrizeti ellenőrzést jogilag alátámasztó megállapodás megkötésének a jelentőségét.[50]

Néhány hónap múltán azután sor került a teljes fordulatra. 1948 szeptemberében a Magyar Dolgozók Pártja Külügyi Bizottsága *„határrendezési kérdések"* címszó alatt megtárgyalta a magyar-osztrák határon foganatosítandó intézkedéseket. Ezek szerint a határ mindkét oldalán 10 méteres beültetlen és 50-50 méteres alacsony beültetésű területet kell kialakítani. A határ mentén élőknek a 15 kilométeres határsávban történő szabad közlekedését lehetővé tévő ún. alkalmi útilapokat meg kell szüntetni, az átjárás kizárólag a kijelölt (és jelentősen csökkentett) átkelő helyeken történhet.[51] A pártvezetés döntéseit a kormány rövid időn belül realizálta. Néhány héttel később az osztrák vámtisztviselők már őrtornyok építését és a határ menti

[49] MOL XIX-A-83-a-228/1948/91.

[50] MOL XIX-J-1-f-2/IV Lejárt nemzetközi szerződések. Ausztria.

[51] MOL M-Ks 276. fond 80/3. ő.e. 1948. szeptember 8.A Határőrség Főparancsnoksága, Nagy Pál vezérkari főnök aláírásával, már július 31-ai dátummal megküldte a földművelésügyi miniszternek a vám- és mellékutak számának csökkentésére vonatkozó javaslatát. Ebben leszögezte: *„mivel… Magyarország Ausztrián keresztül közvetlenül érintkezik nyugattal, ezért ebből a szempontból is indokoltabb, hogy nyugati határán az átkelőhelyeket a lehető legkisebbre csökkentsék." Iratok 1945-1956* 47. számú dokumentum 155.

erdők irtását figyelték meg.[52] A magyar és osztrák delegációk között szeptember utolsó napjaiban folytatott tárgyalásokon a magyar fél lényeges (és előreláthatóan elfogadhatatlan) módosító javaslatokat terjesztett elő a kishatárforgalmi megállapodáshoz. Noha osztrák részről maximálisan kompromisszumra törekedtek az egyezség nem jött, nem is jöhetett létre, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a kommunista kormány már elhatározta a kapcsolatok teljes befagyasztását. Kádár János belügyminiszter október utolsó napjaiban összefoglaló jelentést terjesztett a kormány elé, amelyben a határon kialakult helyzetért a felelősséget az osztrákokra hárította, és javasolta az 1926-ban aláírt egyezmény három havi határidővel történő felmondását. A minisztertanács ülésén Kádár arra hivatkozott, hogy a határellenőrzés teljesen laza, a magyar-osztrák határ átjáró ház lett, a polgári politikusok így szökhetnek nyugatra, ahonnan viszont kémek és diverzánsok szivárognak be. Rajk László külügyminiszter indoklásul a múltba nyúlt vissza, amikor azzal érvelt, hogy a *„Horthy rezsim kiszolgáltatta az országot Ausztriának és Németországnak”* az 1926-ban megkötött egyezménnyel, ezért a javaslatot el kell fogadni.[53] Az október 29-én született döntés értelmében, színlelten ügyelve a formaságokra, 1948. december 1-jei hatállyal, három hónapos határidővel, a magyar kormány felmondta a határforgalmi megállapodást, s ezzel elhárult a jogi akadály a határ lezárása, majd az aknazár (a *„vasfüggöny”*) kiépítése elől. Az Államvédelmi Bizottság december 2-ai ülésén Rákosi Mátyás elnökletével részletesen megtárgyalta a déli és a nyugati határ őrizetének kérdését és határozatot hozott a mélységi határvédelem, a drótakadályok és őrtornyok, valamint az

[52] Lásd *Iratok 1945-1956* 49. számú dokumentumot.(160.).
[53] MOL XIX-A-83-a-260/1948-13.

aknamezők telepítéséről. December 12-én az Államvédelmi Hatóság soproni kirendeltsége közölte a burgenlandi biztonsági szervekkel, hogy 15-én éjféltől 20 határátkelőhelyet lezárnak.[54] A budapesti külügy december 21-én utasította a bécsi ügyvivőt, hogy osztrák állampolgárok számára átmeneti ideig be- és átutazó vízumokat nem adhat ki még abban az esetben sem, ha azt diplomáciai úton kérik.[55]

Mindezzel párhuzamosan fokozatosan ment végbe a bécsi magyar külképviselet átalakulása, miután a diplomaták fluktuációja (disszidálása) fokozatosan ellehetetlenítette a normális mindennapi működést. Elhagyta állomáshelyét 1947. június elején Bartók követ, majd 1948 októberében Garzuly József követségi titkár, ideiglenes ügyvivő is. Garzuly után rövid ideig Nagy Péter követségi titkár, ideiglenes ügyvivő, mellette Kovács András első titkár[56], utána pedig Hajdú József követi rangú ügyvivő következett. Mindhármukat a külügyminisztérium helyezte át új állomáshelyükre. Hajdú helyét végül 1950-ben Mátrai

[54] ÖStA AdR BKA/AA 1948 Ungarn 9. GZ.110.121/pol. (119.555).

[55] MOL XIX-J-l-u Külügyminiszter-helyettesek iratai. Berei Andor iratai (Bécs) 7. 691-B/1949.

[56] Kovács András volt a magyar hírszerzés első megbízottja, mint ún. *„titkos munkatárs”* a követségen. Bécsből Londonba helyezték, ahonnan disszidált. Lásd: 1956-os Intézet, Budapest: Oral History Archivum 240. Ötvös Alajos visszaemlékezése (Hegedűs B. András, 1990) 111. továbbá Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (=ÁBTL) 1.11. 4. (60.doboz) A szocialista magyar hírszerzés kialakulása és tevékenységének első évei 1947-1952 című kézirat 37. Kovács folyamatosan küldte Budapestre a különböző osztrák üzemekről, ipari eljárásokról ügynökei útján megszerzett dokumentumokat, ám ezek minden esetben visszhangtalanul a külügy íróasztalaira kerültek.

Tamás volt államvédelmi alezredes, ekkor már a külügyminisztérium főosztályvezetője, Péter Gábor altábornagy, az Államvédelmi Hatóság vezetőjének bizalmi embere foglalta el.[57] A követség alig megindult tevékenységének beszűküléséhez azonban a magyarországi belpolitikai változások is jelentősen hozzájárultak. 1948 őszén, Garzuly József távozásakor, Halász Tamás követségi attasé, az egyetlen diplomata státusú tisztviselő Bécsben, már a teljes elszigetelődésről számolt be feljegyzésében.[58]

1949. január közepén az osztrák lapok az első oldalon adták hírül a magyar határon a kishatárforgalom felszámolását[59], noha a kormányközi vegyes bizottság folyamatban lévő tárgyalásain az osztrák delegáció a gazdasági kapcsolatok zavartalansága érdekében kérte, hogy legalább az

---

[57] Mátrai 1945-1948 között az Államvédelmi Hatóságnál dolgozott, 1948 márciusában kinevezték a külügyminisztérium igazgatási főosztályának vezetőjévé, ebből a beosztásból küldték Péter Gábor javaslatára külszolgálatra. MOL 276. fond 54/73. ő. e. 53. lap A KV Titkárságának 1949. november 23-ai ülésére készült előterjesztés valamint ÁBTL 2.1. VI/48 V-150.288 10-11. A BM Vizsgálati Főosztályának levele Kiss Károlyhoz a Központi Ellenőrző Bizottság elnökéhez Mátrainak a Péter Gábor elleni eljárás során bekövetkezett letartóztatása után. Lásd továbbá SZÁSZ Béla memoárját: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története*, Budapest, 1988. 54.

[58] *„A nyugati diplomáciai képviseletek a követséggel társadalmilag egyáltalán nem érintkeznek. Megállapítható, hogy a szokásos udvariassági formákon túl meglehetős bizalmatlansággal viseltetnek a népi demokratikus államok képviselőivel …szemben."* MOL XIX-J-1-j 1945-1964 Ausztria II/13.

[59] Die Presse 1949. január 18. 1. Ungarn sperrt kleinen Grenzverkehr. Wiener Kurier 1949. január 18. 1. Ungarn sperrte auch kleinen Grenzverkehr.

újraszabályozásig tartsák fenn a korábbi egyezményt. A válasz csupán annak közlésére szorítkozott, hogy a kérést az illetékes helyhez továbbítják.[60] A tavasz folyamán a honvédség műszaki egységei megkezdték az érintő és repesz aknák lerakását. Szeptemberig a munka döntő része le is zárult. Az aknák felületes, gondatlan telepítése, a pontos határvonal figyelmen kívül hagyása kezdettől fogva súlyos balesetek forrása lett az osztrák oldalon. A sajtó folyamatosan tudósított ezekről, ami jelentősen hozzájárult a magyarországi rendszerrel szembeni mind erőteljesebb ellenséges hangulat kialakulásához.[61] Wilhelm-Heininger budapesti osztrák ügyvivő 1949 őszén több ízben élesen tiltakozott kormánya nevében az aknazárból adódóan történt sérülések, halálesetek miatt.[62] Az ügyvivő határozott fellépése oly annyira ingerelte a magyar külügyet, hogy példátlan módon arra utasította a bécsi képviselőjét tájékozódjon Wilhelm-Heininger visszahívatásának lehetőségeiről.[63] 1950. január elsején a folyamat lezárásaként az Államvédelmi Hatóság egységei átvették a határ és a határhoz vezető utak, vasutak ellenőrzését, és ezzel teljessé tették a *„vasfüggönyt”*.[64] Ettől az időtől a

[60] MOL XIX-J-1-f 2/1/II Lejárt nemzetközi szerződések.

[61] Wiener Kurier 1949. július 21. 1. Stacheldraht mit Tod geladen… július 24. 1. Minister Helmer an der ungarischen Grenze. Neues Österreich 1949. szeptember 27. 2. Wieder ein Gendarm durch eine Mine getötet.

[62] Die Presse 1949. szeptember 30. 1. Schärfster Protest Österreichs in Budapest.

[63] MOL XIX-J-1-j Ausztria 1945-1964 4/a KüM 589/1949. A Beck István által jegyzett pro domo feljegyzésre Sík Endre először ráírta: *„Igen, csak óvatosan. 949. IX/7”*, ám egy nappal később engedélyezte a rendelet elküldését.

[64] ORGOVÁNYI István: *A nyugati határzár és annak felszám*olása 1956-ban, IN: ÁVH-Politika-1956 Politika helyzet és az

határ innenső oldalán minden menekülni akaró embernek számolnia kellett azzal, hogy az életét és a szabadságát kockáztatja, amikor nyugat felé indul. Az osztrák hatóságok viszont az új helyzetnek megfelelően minden Magyarországról érkező menekültet politikai üldözöttnek tekintettek és többé nem adták vissza őket a magyar hatóságoknak, miként azt korábban a szovjet megszálló hatóságokkal együttműködve gyakorta tették.

A magyar-osztrák viszony így érkezett el a mélypontig és lényegében így is maradt egészen a Sztálin halálát követően bekövetkezett lassú enyhülés kibontakozásáig.

(Első közlés: *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves.* Főszerkesztő: Majoros István. Szerkesztők: Faragó Gábor – Forgó Zsolt – Háda Béla – Madarász Anita, ELTE, Új-és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2012. 203–214.)

állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956, Szerk. OKVÁTH Imre (1956-os Intézet – Gondolat kiadó, Budapest, 2007) 103-106.